

BELLE TEN

Cilt: XXXVIII

OCAK 1974

Sayı: 149

İSTİKLÂL SAVAŞI VE LOZAN¹

İSMET İNÖNÜ

Türk Tarih Kurumu'nun nazik daveti üzerine, Cumhuriyet'in 50. yılı münasebetiyle toplanan bu birleşimimizde huzurunuzda bulunuyorum. Bana, "İstiklâl Savaşı ve Lozan Muahedesi" üzerine konuşma konusu verilmiştir. Bunlar üzerinde tarih malumatı vereceğim. Sırası geldikçe ben de fikirlerimi söylerim.

Şimdi, arkadaşlarım, adından başlayayım. İstiklâl savaşı münasebetiyle toplanmış bulunuyoruz. İstiklâl savaşı eserdir Türkiye Büyük Millet Meclisi. Cumhuriyet, İstiklâl savaşının neticesidir; Birinci Cihan savaşının neticesi değildir.

Birinci Cihan harbi bitmiştir. Ondan sonra galip Müttefikler, Türkiye ile yaptıkları mütareke münasebetiyle başka kararların tatbikini istiyorlar kanaati hâkim olmuştur. Gerek idare edenler içinde, gerekse devlet ricali içinde, esash olarak, hiç aldanmadan, o zamanın büyük kumandanlarından Büyük Atatürk, bu müşahedeyi yapmıştır. Bu müşahede, büyük bir mücadeleyle milletin malı olmuştur.

Birinci Cihan harbi, imparatorluk tarafından imzalanan Mondros mütarekesiyle hitama ermiştir. Ondan sonra, onun muahedeleri gelir. Mondros mütarekesinin tarihi 30 Ekim 1918'dir. Türkiye, imparatorluğun müttefikı olan Almanlar ve diğer devletlerden evvel,

¹ Bu Konferans Cumhuriyetin 50. yıldönümü dolayısıyla Türk Tarih Kurumunca düzenlenen seminerin ilk konferansı olarak 23 Ekim 1973 Salı günü Türk Tarih Kurumu'nda verilmiştir.

Mondros mütarekesiyle harbe nihayet vermiştir. Mondros mütarekesinin imzasında cepheden gelmişim, İstanbul'daydım.

Murahhassımıza Mondros'ta yapılan nazik muamele ve şifâhen yapılan görüşmelerin bıraktığı tesir ile iyimser bir hava yayılmıştı. İngilizler çok insafî ve haklı olarak eski Türk dostluğunu aramaktadırlar. Buna göre muamele göreceğiz. Türkiye muharebeden sonra böyle muamele görecek, ümidi galip idi.

Mondros mütarekesi, ruhî tesir olarak o şartlar altında karşılandı. Mütarekenin şartları içinde, her mütarekede, harbi kaybedenlerin kaybetmeyi kabul ettikleri tabii kayıtlardan başka, silâhlar teslim olunacak, lâzım olan cephanelikler vs. istihkâmlar verilecek, ondan sonra sulh muahedesi yapılacak. Umumî olarak bu kayıtlar altında görünüyordu. Bir maddesi vardı Mondros mütarekesinin: Müttefikler, emniyetlerinin lüzum gösterdiği yerleri işgal edeceklerdir diye bir hak alıyorlardı. İstanbul ve Çanakkale boğazlarını işgal etmek hakkını alıyorlardı. Söyleyerek, ama umumî olarak bir prensip kararı kabul ettirmişlerdi: Müttefikler, emniyetlerinin icap ettirdiği stratejik noktaları işgal edeceklerdi.

Mondros mütarekesinden sonra Boğazlar, tabiatıyla açıldı ve İngiliz donanması içeri girdi. Sonra mütareke hayatı başladı. Mondros mütarekesini yapan hükümet de bir müddet sonra çekildi, başka bir hükümet geldi. Biliyorsunuz, Birinci Cihan harbine biz, İttihat ve Terakki hükümeti zamanında girmiştik. Bizim muharebeye girdiğimiz zaman olan 1914'te, Alman büyük askerlerinin planlarında söyledikleri kayıtlara göre harp, Almanya için bile kaybolunmuş sayılmak lâzım gelirdi.

Moltke'den sonra, Almanların büyük erkânı harp reisleri olan [kişi], Schlieffen'dir, o şöhret almıştır. Cihan harbinin planlarını da o yapmıştır. Schlieffen, planlarında demiş ki:

“Cihan harbi olacaktır. Bu Cihan harbini kazanmak için, vaktiyle hazırlıkta ve harekâta başlayışta düşmanlarımıza takaddüm etmemiz lâzımdır, onlardan evvel davranmamız lâzımdır”.

Alman askerî literatüründe bir tabir vardır. Erkânı harp reisleri, kumandanlar, daima bir siyâsî fikir teklif edecekleri zaman o mu-kaddemeyi yaparlar:

“Biz askeriz, devletin siyasette ne karar vereceğini bilmeyiz. Selâhiyetimiz de yoktur. Fakat, eğer bir harbe girmek ihtimali var ise,

siyasî müzakerenin neticesi bir harbi doğuracaksa, o harpte muzaffer olmak için birtakım hesaplara riayet etmemiz lâzımdır. Vaktiyle, şu kadar zamanda bize haber vereceksiniz harbe gidiyoruz diye... vs.”

Schlieffen'e atfolunan sözün bir maddesi şu:

“Eğer harp olacaksa, biz harpte taarruz edeceğiz. Kuvvetimizin çoğunu, büyük kısmını garbe karşı, Fransızlara karşı toplayacağız. Rusya'ya karşı mümkün olduğu kadar az kuvvet bırakacağız. Hareket edebilirler, toprak kaybedebiliriz, fakat birinci mesele, garpte büyük bir üstünlükle harbi bir an evvel kazanmak lâzımdır”.

Belçika'ya girmekten bahseder. Oradan girecekler, istihkâmları çevirecekler. Büyük tahkimat var Fransız sınırında; onları çevirerek Fransa'ya hücum edecekler...

Bunu söyledikten sonra adam, şunu da söyler planında:

“Bir an evvel Fransa'nın işini bitirmek lâzımdır garpte. Büyük kuvvet ile Fransa'ya taarruz ederiz ve Fransa'yı amana düşüremezsek, harp dışı edip sulh talebine icbar edemezsek, durmağa mecbur olursak, derhal sulh yapmak lâzımdır. Şartlar ağır olabilir. Fakat harp ne kadar uzarsa, ağır diye tahmin olunan şartlar daha ağırlaşır. Harbin uzamasında hiç bir fayda yoktur!”

Bu plana göre Almanlar, Fransa'ya taarruz etmişlerdir ve Fransa, Almanları durdurmağa muvaffak olmuştur. Söküp atamadılar, Verdun'de, vs.'de dayandılar. Harp, uzar, sürüklenir bir mahiyet aldı. Niçin böyle oldu? Hesabını çok iyi yapmışlar kendi aralarında. Meselâ, bütün kuvvetler Fransa'ya doğru yürüsün deniyor. Rus cephesi ihmal olunacak. Harp çıktığı zaman Rus cephesini ihmal etmek ve bir Rus istilâsını geri almak, İmparatorun ve Alman hükümetinin genel tutacağı bir şey değildi. Oradan plan sulandırıldı. Hem Rusya'ya karşı mukavemet edelim, hem ötekini tahrip edelim...

Neyse, Alman meselesini tahlil edecek değiliz. Rusya'ya karşı mukavemet tam tedafüî bir vaziyet alacakken Rus cephesinde muzaffer oldular, Fransız cephesini kaybettiler. Harp altı ayda bitecek derken, 1918'e kadar dört sene sürdü ve hakikaten şartlar ağır oldu.

Şimdi Türkiye'ye geliyorum. Almanya ile bir Avrupa harbi olacak. Rus tehlikesi bizim için büyük tehlikedir. Onun için Almanya ile beraber bulunacağız. İttihat ve Terakki'nin, hükümeti zamanında dış politika olarak takip ettiği politika, bu yoldu. Ondan evvelki

hükümdar zamanında da, II. Abdülhamit zamanında da Almanya ile özel bir münasebet vardı.

Demek ki, 1914'te seferberlik ilân etmiştik, fakat harbe girmemiştik. Harbe girişimiz, bilirsiniz ki, Yavuz (Göben) zırhlısının Karadeniz'e çıkıp Rus şehirlerini bombardıman etmesiyle, emrivaki olarak başımıza gelmiştir. Onun için edebiyatta söylenmesi âdet olmuştur: *Biz Birinci Cihan harbine, o harbin kaybolunduğu görüldükten sonra girmişizdir.* İttihat ve Terakki'nin ağır mesuliyeti bilhassa bu noktadandır. Şimdi bunun neticesi: Avrupa'da ve memlekette her cephede muharebe ettik biz. Ondan evvel, İtalya ile muharebe ettik ve bilhassa Balkan harbini geçirdik. Balkan harbi bir felâket olarak geçti. Balkan harbinde imparatorluk ordusu tamamıyla çöküntü gösterdi. Subay kadrosu bu zamana göre yetişmiş değil. Böyle bir orduydu, bir zavallı orduydu. Subay kadrosu büyük ölçüde okuyup yazma bilmezdi.

Bu zamanın ordusu talim yapar. Nedir talim? Harp taklidini ateşli olarak yapar. Harpte ne silâhlar kullanılacaksa, o silâhların hepsini talim zamanında kullanırlar. Tüfek verirsiniz neferin eline, "Bunu böyle atacaksın" dersiniz, kâfi gelmez. Attırırınız ona, nişancılıkta numarasını verirsiniz. Top: Bu top kullanılacak. Şöyle kullanılır, işte hedefe şu tarzda vurulur. Evvelâ mesafeyi tahmin eder, tanzim ateşi yapar, ondan sonra tahrip ateşi yapar. Şu kadar atarsa şöyle bir netice alır. Bunu sulh zamanında o orduya göstermek lâzımdır. Götürürler, halis mermiyle ateş ettirilir, yapılır, edilir... Yani harp terbiyesi, zamanımızda bu tarzda, her cepheye göre, o harbin bir ufak modeli, o orduya amelî olarak gösterilir. Köprü böyle geçilecektir, ateş altında geçilecektir. Ateş altında nasıl geçileceği köprünün, gösterilir. Gece hücumu yapılacaktır, ilah... Bu yasak! Ordu hazırlığı demek, imparatorluğun, hükümdarların zihniyetine göre: Ne lâzım? Şöyle tüfek lâzım, böyle top lâzım, böyle mermi lâzım, şu kadar lâzım vs. Güzel... Hepsini alır, dolaba kor, kitler, onları göstermez. Onları, ateş etmemek üzere gösterir. Ateş talimini bilmezler. Ateş talimini bilmeyince, asker için bilhassa lâzım, o, tamamıyla eksik kalır yetişmede ve sevküidare de, ciddî, hakikî harp vasıtasıyla olmayınca o da nazarî kalır. Halbuki kumanda kademesi için ehliyet esası üzerine ordu yetiştirmek... Bu da imparatorlukta bırakılır, âdettir. İmparatorlukta cerrâr olmak, ehliyetli olmak bir şarta bağlıdır. Evvelâ sadakat! Şevketmeâba sadakatle temayüz edersiniz. Onunla her kapı açıktır, diğer kusurların hepsi sona kalır.

Böyle yetişmiş bir ordu. 33 sene hükümdarlık etmiş II. Abdülhamit ordusu böyle, okumuşu böyle... Almanya'da tahsil edenleri var, orada görüyorlar talimi falan; teğmen olarak, küçük rütbede olarak görüyor. Sonra geliyor, büyük stratejik meselelere kadar selâhiyet sahibi oluyor. Güzel... Ama harp kabiliyeti doğuştan, bir defa görmekle, tasavvur etmekle her memlekette izahını bulmaz. Bugünkü medeniyet, yetiştirilmiş adamlar üzerine istinat eder. Yetiştirilmiş adamlar, kabiliyetleri seçilip birinci derecede insanlar olarak bulunur ve onlar, yetiştirilir değil, en az kabiliyetten başlar, her seviyeye göre alınabilecek azamî bilgiyi, verilebilecek azamî kabiliyeti meydana çıkarmaya çalışır. Bu yok! Yapılıyor, okunuyor falan, fakat her şey nazarı olarak kalıyor.

1908 İhtilâli oldu. 1908'den 1912'ye kadar, demek Balkan harbine kadar dört sene geçti. Bulunan ordu kumanda kademesinden daha aşağı rütbelere kadar, orduda belki iki defa, üç defa ayıklama yapılmıştır, tasfiye yapılmıştır, kadrolar düzeltilmiştir. Üç defa, iki defa, bir defa deyiniz, dört senede ne kadar kadro ıslahı yapılabilir? Bir defa bile yapılmış olsa, ıslah edilmiş bir kadro ile muharebe etmiştir. Düşününüz, asıl ordu ne kadar zayıftı eğitim bakımından.

Evet, Birinci Cihan harbine girerken biz, imparatorluktan böyle bir ordu almıştık ve bu ordu, Balkan harbinde fena bir imtihan vermişti. Bu fena imtihanın hatırası memlekette var idi, ordu üzerinde var idi.

Şimdi, Enver Paşa pek genç yaşta Harbiye nazırı oldu. Başlıca iki derdi vardı o zamanki ordunun. Birincisi, yetişme itibarıyla zayıftı bu sebepten dolayı; ikincisi, siyasete karışmıştı, ordu yapmıştı ihtilâli. Genç rütbede, herhangi bir rütbede siyaset yaptıktan sonra, o siyasetin, ordu subayının hayatı ve ideali üzerinde başka bir tesiri vardır. Kendi mesleğinde temayüz etmek, iyilik yapmak, ufuklarını açmak için aranan şartlar başkadır. Siyasette bilhassa akıl vermek ve devirmek tecrübesini yapan subaylar için birinci derecede söz sahibi olmak usulü başkadır. Siyasî meslek çok daha kolay gelir ve bir defa onunla zehirlendikten sonra o ordunun ordu vazifesini, harp vazifesini yapması güçleşir.

Enver Paşa Harbiye nazırı olduğu zaman burasını biliyordu. Gayet cesur, gözüpek bir adamdı. Gençti, enerjisi yerindeydi. İlk işi, orduya siyaset yüzünden girmiş ve kaybedilmiş olan disiplini iade

etmek, yaptırmak ve ordu-subay telakkisi bakımından orduyu yeniden kurmaktı. İhtilâlde kendisinin yakını olan, her türlü siyasi marifetlere bulaşmış olan küçük rütbeli, büyük rütbeli insanlardan çok arkadaşı vardı. Fakat onlara orduda vazife vermedi. Kendi akrabalarına —onlar müstesna doğmuş insanlardı— her türlü nimeti caiz gördü. Fakat umumî olarak ordu insiyatifinden ayırmak için gayet titiz davrandı. Orduyu teşkil etmek için gayret sarfetmiştir ve iyi bir ordu yapmıştır. Tasavvur ediniz, Balkan harbinde, bir meydan muharebesinde nefer vazifesini yapamayan subaylar varken, Çanakkale’de dünyanın bütün ateşleri altında ordu, istisnâî harpler vermiştir. Çanakkale’de böyledir, Rus cephesinde böyledir. Sevkiidare hatasından dolayı çok zayıf vermişizdir Sarıkamış’ta. Ama ordu kıymeti olarak Balkan harbi ordusu ile kıyas kabul etmeyecek bir kıymet ölçüsü vermişizdir. Enver Paşa’nın kurduğu orduda ferik rütbesi, fırka kumandanı olmak lâzım. İmparatorlukta böyleydi. Rütbelere kaymakama kadar inmiştir. Miralay rütbesinde kolordu kumandanı, hazerde olmuştur, seferde olmuştur. Bu tarzda yetiştikten sonra yeni kadro eskimiş, yaşlanmış ve sıraya girmiştir.

Yalnız, siyaset kısmında memleket Cihan harbine, kaybolmuş bir harbe girmiştir. Almanya için, Almanya’nın kaybettiği bir harbe girmiştir. Alman imparatoru, gene siyaset adamlarının telakkisine göre, “Çok kuvvetli taarruz edeceğim, içte çok kuvvet topladım, daha kuvvetim var, Rusya’nın hakkından aynı zamanda gelebilirim” diye düşünmüştür. Bu tarzda hayalle hata etmişlerdir. Bütün kuvveti bağlamamışlar, belki onu da getirseydiler gene mukavemet edebilirlerdi. Çünkü karşı taraf da siyaseti, aynı harbin hesaplarını yaparken Almanya’nın ne kadar asker çıkaracağını ve kendilerinin ne kadar çıkarması lâzım geldiğini biliyordu.

Şimdi sözün başına geliyorum. Bu harbi, 30 Ekim 1918 Mondros mütarekesiyle kaybettik. Devam etmekte de artık fayda görmedik ve imkân da görmedik; mütareke istedik. Şartlarını söylediler bize. Bundan sonra Boğazlar açıldı, içeriye girdiler. Girdiler ama muharebe durmadı. Doğuda [güneydoğuda] Fransızlar, sanki harbin devamı gibi, müdafasız yerlere taarruz etmeğe başladılar. Memleket bir taraftan işgal olunuyordu. İngilizler istedikleri yeri işgal ediyorlardı. Mütareke şartına göre müttefikler, stratejik emniyetlerini korumak için işgal edebilirlerdi. Bilinmeyen bir maksatla istifade edip işgal

edeceksin, sonra bunu bana, emniyet için yapıyorum diyeceksin... Farketmez olur muyuz? Bunu farkediyoruz. Bu, bir taraftan işgal devam ederken kolaylıkla farkolunacak açıklıktaydı. Şark'ta, Çukurova'da Adana'da, Gaziantep'te muharebeler oluyordu. Toroslara kadar gelmişlerdi. Açıkta, Ermenistan kuracaklar bizim topraklarda. Bu görülüyordu. En nihayet 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'e çıktılar. Niçin bu? Demek ki hazırlanan mütareke ile (Harbin başı için uğraşmayayım diye söylemedim), mütareke istemenin bir adı da (O zamanki Amerikan reisicumhuru 14 prensip ilân etmişti) şuydu (Wilson prensiplerinin esaslı maddelerinden biri): "Bir memleketin çokluk halkı kiminse, o memleket onun elinde bırakılacaktır".

(*Bu söylediklerim, elbette bir gün Türk Tarih Kurumu'na bir vesika olarak kalacaktır.*)

İzmir'in işgalinden dört gün sonra Atatürk, ordu müfettişi olarak Anadolu'ya çıktı. Atatürk, muharebenin son zamanlarında Suriye cephesindeydi. Mütarekeyi orada aldı. İstanbul hükümeti teşekkül ettiği zaman kendisine bir vazife verilmesini istiyordu. Muharebede Almanlar'la temasımızda dikkati çeken birçok deliller, misaller görmüştük. Meselâ benim başımdan geçen bir şeyi söyleyeyim: Almanlar'la beraber çalışıyoruz. *Heyeti Islahiye* olarak gelmişler. Memleketi, orduyu islah edecekler. İttihat ve Terakki hükümeti zamanında da, daha ondan evvel de tekerrür etmiş. Mahmut Şevket Paşa zamanında *Heyeti Islahiye* gelmiş, onunla çalışıyorlar. Bir defa, memlekette yabancı mütehassıs kullanmak, değerli insanı kullanmak, bilen insandan istifade etmek, beşerin tabii bir ihtiyacıdır. Ona bir şey söylenemez. Ancak müstakil bir devlette, memleketin idaresine sahip olan bir irade altında, istismar konusu olacak bir yabancı idaresi, mütehassıs şeklinde de olsa daima tehlikelidir.

Şimdi *Heyeti Islahiye* : Ben, seferberlik ilân olunmuştu, tedavi için Yemen'den gelmiştim. Avrupa'da idim, dolaşıyordum, seferberlik ilânını duydum, hemen İstanbul'a geldim. Fakat harbe girilmemişti. Harp yoktu ve benim ilk kanaatim, harp, Cihan harbidir. Bizde ne suretle, ne vakit, nasıl başlar, bilmeyiz. Fakat bir an evvel orduyu teşkil edip talim terbiyesini yapmak lâzımdır. Hiç bir zaman ben kendim, harbe gireceğimize ihtimal vermemiştim. Beni de bir yere tayin etmişlerdi ondan sonra. Sonra harp emrivaki olunca Erkânıharbiye hizmetinde çalışıyorum. Bir gün, benim başımda bir müdür

vardı, daha Sarıkamış muharebesi olmamıştı, onunla konuşuyordum. Harp uzuyor.

“Ne olacaksınız siz, dedim, nedir yani bu kadar ısrar ediyorsunuz?”

“Belçika’yı alacağız!” dedi.

“E, canım, Belçika değer mi bu kadar yaptığımız şeye? Sarfettiğin gayrete bak...” dedim.

Sıkıştırdım adamı. Şunu dedi, bunu dedi:

“Türkiye!” dedi.

Faltaşı gibi açıldı gözlerim:

“Nasıl Türkiye?..” dedim.

Toparlandı o da:

“Daha rahat çalışacağız, dedi, o zaman iyi olacak...” dedi.

Bu benim kendi işittiğim. Adamın tasavvuru bu. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu bir “hasta adam” üniformasını giymişti. Tabii olarak bir istismar konusu, istismar arazisi sayılıyordu. Her devlet bunu düşünüyordu. Bunu, sonra biraz daha anlatırım.

30 Ekimde mütareke oldu, Boğazlar açıldı, İngiliz donanması içeri girdi. Muhtelif yerlerde silâhları, depoları teslim almaya çalışıyorlar. Büyük şüphe uyanmıştı. İzmir’in işgalinden sonra Toroslara kadar Şark’ta muharebenin devam etmesi büyük delildi. Mütareke şartlarından başka bir şeyi tahakkuk ettirmeye çalışıyorlar. Şark muharebesi bunu gösteriyordu. İzmir’in işgali bunda hiç bir şüphe bırakmadı.

Bu vaziyetten sonra, İstanbul’da bulunan Atatürk, ordu müfettişi olarak tekrar Anadolu’ya gönderildi. İstanbul hükümeti niçin göndermişti Atatürk’ü? Şöyle izah olunabilir bu:

İstanbul’da iyi niyet sahibi eski vezirler, bunların içinde düşman vasıtası olması şöyle dursun, olmasının tasavvur edilmesi bile mümkün olmayacak temiz insanlar vardı. Fakat kendilerine itimatları yoktu ve yapacak bir şey de görmezler. Söylersin, İzmir işgal olunmuş, tabiatıyla bir tepki yaratmış. Ona karşı tehevür gösteren sade halkın kendi kıyımı, kendi silâh atması bir harbe sebep olur mu, böyle bir harp çıkarsa, o harbin bizim için şansı olur mu? Bunu hesap etmez. Millî hareket dediği bir haksızlığı görür görmez onun tepkisi olarak

hemen karşı kor. Bu tarzda karşı koydular. Nasıl Fransızların taarruzuna karşı müdafaa ediyorlarsa, orada da halkın kendiliğinden müdafaa hareketi başladı.

Atatürk'le, diğer gün görmüş, iyi niyetli siyaset adamları arasındaki fark şudur: Onlar, "Bunun çaresi nedir? Bunun çaresi uslu oturmaktır, ne derlerse ona razı olmaktır. Vaziyeti daha ağırlaştırmayalım. Geçen harpten sonra ağır ithamlar altına girmişizdir. Bu ithamların yakışsız, esassız olduğunu ispat etmeğe çalışalım, iyi niyetle çalışalım..." diye düşünürler. Atatürk'ün görüşüne göre: "Vaziyeti objektif olarak mütalaa edelim. Hissiyat meselesi değildir bu. Kendimi ne kadar beğendirmeye çalışsam, benim memleketimi parçalayıp istismar etmek fırsatını bulmuş olan siyaset adamlarına insaf veremem ben. O bir şeyden anlar, imkân var ise istismar edecektir..." Bunu derken, bir devlet adamı olarak, büyük bir stratejiler olarak, [ortaya] çıkan bir şeyi söylemese bile görür.

"Harp ittifakı var idi. Şimdi paylaşma zamanı geldi. Paylaşma: Ganimet paylaşılırken galipler arasında da huzursuzluk, emniyetsizlik başlayabilir. Mukavemet edersek bakalım ne olur? Ama teslimiyet gösterirsek bu sefer parçalamakta, yağma etmekte yarışa geçerler." Hulâsa, bunu söylemeye çalıştı. Olmadı. Hatırlarım, Hürriyet ve İtilâf nazırları ile görüşmüştür. Yeni nazırlarla görüştüğü zaman:

"Ne haldeler?" diye sordum, Atatürk'le konuştuğumda.

"Hiç anlayışları yoktur." dedi.

İttihat ve Terakki — Hürriyet ve İtilâf mücadelesi, mütareke esnasında da, siyasî partiler arasında da girmiştir. Bu kafayla intikam peşindedirler. Hükümdarın bu siyaset cereyanlarında başlıca taraf olması ve uysal davranmak; kendimizi beğendirmek suretiyle bir şey koparabileceğimizi, bir şey kurtarabileceğimizi zannetmesi, felâketin başlıca sebebi olmuştur. Bundan sonra (Atatürk Samsun'a çıkıncaya kadar), en tehlikeli zamandı. Oraya çıktıktan sonra harekete başladı. Samsun'da az bir müddet kaldıktan sonra gitti. Rastgeldiği vatandaşlara, onları hiç aldatmadan:

"Tehlike vardır. Bizi taksim edecekler, parçalayacaklardır. Buna karşı mücadele etmek lâzımdır".

Kendisinde ümit müphem olarak var. Bu işin sonu nereye varacak? Bu işin sonunun nereye varacağını sonra düşünürüz. Cumhuriyet

vs. bunların hiç biri mevzubahis değil. Evvelâ bir mukavemet imkânı bulalım.

Bu şekilde, 3. Ordu [müfettişi olarak] Erzurum'a kadar gitti, vazifesi oraya kadar gitti. O, gittiği yerde, halkı camie toplamış söylemiş, hususî temaslar yapmış söylemiş. Başka birtakım şeyler söylüyor diye, İstanbul hükümeti, Erzurum'a varıncaya kadar kâfi derecede şüphelendi. Erzurum'da, artık vazifesine nihayet vermek zamanı gelmişti. Onu yapmaya çalıştılar.

Şark'ta Erzurum'da özel bir istidat vardı mukavemet için. Ermeni istilâsından korkuyorlardı. Ermeni devleti ve Ermeni hadiseleri, eşrafi ve ağaları dahil olmak üzere Şark ahalisini can korkusuna düşürmüştü. Binaenaleyh burada Ermeni hükümeti teşkil olunacaktır. Bu ihtimal belirince herkes, mabadını düşünmeden mukavemete kendini mecbur hissediyordu. Bu kolaylık vardı. Orada kıymetli bir kumandan vardı. Oraya gittiler. Temas etti. Nihayet Atatürk'ü, orada [halkı] tahrik ediyor diye müfettişlikten azlettiler. Sivil olarak tekrar vazifesine başladı.

Atatürk, Erzurum ve Sivas kongrelerini yaptı. Ondan sonra, O'nunla görüşmek için Başvekil Salih Paşa, Anadolu'ya gitti. Hükümeti, meclisi toplamaya ikna etti. Meclis toplandı. Bütün bu müddet esnasında bir taraftan İzmir'de —Fransızlarla devam ediyor Şark'ta, Ermenistan tehlikesi var orada— bütün bunlar, mukavemet fikrine meyleden şartlar içindeydiler.

30 Ekim 1918 Mondros mütarekesinin getirdiği yeni hayat tarzı: Mütareke hayatı esasen başka maksatla başlamıştır. Mütareke bir fırsat olmuştur. Bunu başlıca idare eden, İngilizlerdir. İngilizler, gerek harpte gördükleri mukavemetten, gerek öteden beri takip ettikleri politikadan, hulâsa —Osmanlı İmparatorluğunun kendi ölçülerine göre— bir taksim tarzını takip ediyorlardı. Galip tarafta bulunan müttefikler, bundan hisse almağa çalışıyorlar. Meclis ve İstanbul hükümeti tabii olarak devam ediyor ve halk mukavemet eder vaziyette.

İzmir'den sonra 16 Mart 1920'de İstanbul işgal olundu. Meclis dağılıp gittikten sonra Atatürk'ün ilk işi, Büyük Millet Meclisini toplamak, davet etmek olmuştur. Ankara'daki meclis, İstanbul'daki meclisin bir devamı olacak. İstanbul'dan gelen mebuslar arasında bu fikirde olanlar var. Bilhassa reisin bu fikirde olduğu zannolunuyordu.

Ben onunla beraber İstanbul'dan çıkmış, buraya [Ankara'ya] gelmiştim. Söylemedim ama, meclisteki ilk görüşü şu: İstanbul'da meclis dağıldı. O dağılan meclis [Ankara'da] toplanıyor, onun devamıdır. O usul devam edecek ve kendisi de reis olarak devam edecek... Öyle zannediyor.

Atatürk büsbütün başka bir şey düşünüyor: İstanbul hükümetleri vaziyeti kavramamışlardır. Ya hiç böyle bir tehlike görmüyorlar, Hürriyet ve İtilâf'ın bir kanadı gibi, ya da güya hükümdarın, Kırım seferinin yapıldığı tarihte İngiliz hanedanıyla Türk hanedanının yan yana, bir müttefika karşı, düşmana karşı muharebe etmesi hatırası vardır, bu hatırayı öne sürecekler, bu hatıranın sıcaklığıyla İngilizlerle dostluk kuracaklar. Teslimiyet politikasını bilerek tatbik edenlerin mantığı bu. İyi niyetli olanlar, buna ihtimal vermeyenler, başka bir çare yoktur diye düşünüyorlar. Mukavemet fikrinde olanlar, darbeyi yemiş olan insanların kendiliğinden silâha sarılıp ayaklanması, bununla mukavemet [görüştündedirler]. [Bu,] dağılık, ondan sonra da vasıtasız bir orduyla olamaz görüşündedirler. [Ancak] bu, muntazam bir ordu haline gelerek, muntazam bir devletle olur. Bir defa Büyük Millet Meclisi idaresi ayrı bir devlet halinde kurulursa, ondan sonra ihtiyaçlara göre her mesele halledilmeğe çalışılır.

Ben, İstanbul işgalinden evvel geldim. Atatürk'ün Ankara'ya geldiği zaman, gelmiştim buraya gene. Atatürk'ün yanında bulundum iki ay kadar, burada çalıştım. Sonra, Fevzi Paşa Harbiye nazırı idi, emir verdi, Atatürk'le konuştum.

“İstanbul'a git, ilk ihtiyaçta çağırırım ben.” dedi.

İstanbul'da vazifelerim vardı: İstihzârat-ı Sulhiye komisyonu falan. Bunların hepsinde sulh müzakeresi olacak. Hazırlanmak lâzımdır. Beni de verdiler bir komisyona. Hazırlık yapıyorum, çalışıyorum, Hariciye'de. İstanbul işgal olunduktan sonra Büyük Millet Meclisini davet etti. Ankara'ya 8 Nisanda falan geldim. Büyük Millet Meclisi 15-23 Nisanda toplanacaktı. Büyük Millet Meclisi toplanmak üzere. Atatürk beni yanına aldı. Ziraat Mektebindeki karargâhında çalışmaya başladım.

Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman memlekette Büyük Millet Meclisi hareketine, Anadolu'da bir hükümet teşkiline karşı her tarafta isyan tohumları vardı. Bir türlü tükenmez! Meclis açılıncaya kadar iç isyanlarla uğraşmaya başladık. Bilhassa ortadan [İç Ana-

dolu'dan] garba doğru en çok. Şayanı hayret bir surette, iç isyanların tertibi, sloganı ve işlemei vardı. Bir yerde kalkarlar:

“Padişahı istiyoruz! Sevmiyoruz Büyük Millet Meclisini... Kimdir onlar?” [diye] mukavemet ederler, yol keserler, taarruz ederler. Ne bulursak, elimizde ne varsa göndeririz.

Ben, ilk Millet Meclisi hükümetinde Erkanıharbiye reisi seçildim. Hareket derler, göndeririz. Bir tabur gönderirim bir yere. Kumandanı çağırırım, talimat veririm:

“Gideceksin, adamlar gelecektir, dinden imandan bahsedecekler, ondan sonra padişahın fermanından bahsedecekler. Padişahla işimiz yok, Büyük Millet Meclisiyle var. Millet, iradesini eline aldı. Memleketimizi kurtaracağız! Bunu yapacaksın...”

Emir verdiğim, talimat verdiğim binbaşı veya yarbay:

“Başüstüne efendim.” der.

“İşin bitti mi?” derim.

“Bitti.”

“Sen bütün bu söylediklerimi yapmayacaksın.” derdim, “Ben seni görüyorum, niçin yapmayacağımı...”

“Yapacağım efendim.”

“A, bak! Niçin yapmayacağını söyleyeyim sana. Şimdi sen oraya gideceksin, köylü kâmilin sana karşı çıkacak, tekbirler getirecek, başımız üstünde yerin var diyecek, nedir istediğiniz diyecek... Tabii, tabii... Evet, evet... diyecek. Ondan sonra, bizim de başka istediğimiz bir şey yok diyecekler. Senin taburun kaç kişi? 350 kişi. 350 kişiyi dağıtacaklar. Silâhlarıyla misafir edecekler ve bir gece basacaklar, hepinizin silâhlarını alacaklar. Seni ne yapacaklar bilmem... Ama sen buraya geleceksin, ceza göreceksin.”

“Yapmam efendim, olur mu, biz aldanır mıyız?”

“Kulağında kalsın, sen bunu yapacaksın!”

Yani, bunu söyleyip isyanı bastırmak üzere gönderirim. Üç gün sonra kumandan bey, binbaşı bey bana yalnız başına gelir. Boynu bükük.

“Nasıl oldu efendim?”

“Dediğiniz gibi oldu.”

“E, söyledim sana, çaresini de söyledim. Gelecekler, söyleyecekler, tamam...”

“Biz taburu bir yere yaymadık. Burada başında bulunur, dışarıda ordugâh kurarız, yaparız...”

“Hükümetin, meclisin istediğini yapın, tedbir bundan ibaret. Bırakıp kumandayı, askeri evlerde zehirlenmeye serbest bıraktın mı, netice bu olur!”

Yani, böyle kaybetmiş.

Çetecilikten gelen insanların iç isyanların bastırılmasında mühim bir rüçhanı vardı. Mühim rüçhan şuradan geliyor: Çerkez Reşit Bey (Çerkez Ethem'in ağabeysidir)'e sormuştum:

“Ben asker gönderiyorum; avutuyorlar, aldatıyorlar, dağıtıyorlar... Siz çeteyle gidiyorsunuz bir yere, 300 kişi gitmişseniz, 350 kişi olup çıkıyorsunuz. Nasıl şey bu? Bulduğunuz yerden 50 kişi daha kuvvet alarak çıkıyorsunuz, daha kuvvetli olarak... Bu nasıl oluyor?”

“A, kolayı var,” dedi, “bir yere gittik mi, orada intikam güden adamlar vardır, onları buluruz biz. Onlara suç işletiriz. Suç işlemiştir veya suç işletecektir. Onları sadık adam olarak alırız. Bizim adamımız olur artık”.

Böyle anlatır. Demirci Efeler, yok Çakırcalılar vs. yanlarında sadık adam buluyorlar. Sadık adamlar olarak, gayet disiplinli çalıştırılabilirler şekavette. Suç ortağı oluyor evvelâ. Çetesiyle suç ortağı oluyor. O da, bir taraftan suç ortağı olduktan sonra emniyete giriyorlar.

Şimdi, ordu zayıflamış bir halde. Niçin zayıflamış bir halde? Zayıf vermiş, kadrolar düşmüş, harbin sonuna doğru firarlar çoğalmış, kalmamış yani, muharebede erimişiz biz. Ordu, her yerde kadro halinde, asker topluyoruz. Asker, seferberlik ilân edemiyor. Millî mücadelede devlet, yani Büyük Millet Meclisi hükümeti seferberlik ilân edemiyor bu muharebeyi yaparken. Edemiyor, çünkü Cihan harbinde, geri hizmetlerde ve seferberlik hizmetlerinde çok dedikodu olmuş, çok canları yanmış, ödü kopuyor herkesin. Muharebe esnasındaki menzil hatları ve menzil hayatı kurulacaktı, onun için seferberlik yapamıyoruz. Büyük Millet Meclisi hükümeti kurulduktan sonra da Yunan taarruzlarına karşı ta Sakarya'ya kadar davranamayışımızın sebebi budur. Seferberlik ilân edemiyoruz. Seferberlik

ilân edemeyip zayıf kadroyla kalınca nüfusumuzdan ve halkımızdan istifade edemiyoruz, gönüllülerden istifade ediyoruz. Gönüllü, bir muntazam harbin cefasına dayanamıyor. Akşama kadar muharebe ediyor, gayet hamiyetli adamdır, gece yarısı evine gidecek, gidiyor. Karşısındaki muntazam ordu şafakla beraber taarruz ediyor. Kimse yok...

Bu konu, isyanlardan çıktı. İç isyanlar son derece yıpratıyor. Meclis toplandı. Hükümeti meclis idare eder doğrudan doğruya. Yeni usulle çıktı Atatürk: "Hâkimiyet kayıtsız, şartsız milletindir!" Binaenaleyh meclis idare eder doğrudan doğruya, hükümete azayı birer birer meclis seçiyor. Meclisin vekili olarak icra yapıyorlar hepsi. Bu tarzda memleket idare olunuyor. İç isyanlardan son derece yıpratıyorduk.

Meclis toplandıktan sonra beni Genelkurmay başkanı seçtiler. Genelkurmay başkanı olarak hükümete girdim. Bu iç isyanlar, muharebe, orduyu sevkidare benim vazifem. Muntazam ordu yok, seferberlik yapamaz. Vasıtalarda yok. Orduyu idare edeceksin. Memleket ateş içinde. İç isyanlar takibat ister ve karşımızda muntazam ordu var, muntazam ordulara mukavemet için [ancak] gönüllüler var.

Ben, ileride bulunan kumandanların en genciydim. Hepsi iyi telakki ettiler. Rütbeleri de yüksekti benden, yaşları da. Sınıfta da daha ileriydiler. Askerlikte kıdem, esaslı bir imtiyazdır. Onu tayin ediyorlar. Kolaylıkla kabul ettiler beni. Şöyle diyen var, böyle diyen var. Hiç hayale düşmedim ben, hiç! Hepsi değerli insanlardı.

Büyük Millet Meclisi Genelkurmay Başkanlığının, ben Genelkurmay başkanı olduğum zaman heves edilecek hiç bir yeri yoktu, hiç bir vasıtası yoktu. [Ama] her türlü ihtiyaç var idi.

Biz, Ziraat Mektebinde oturuyorduk. Ankara'da, meclis açılıncaya kadar, on beş gün zarfında her akşam bahçelerden, bağlardan, dağlardan silâh sesleri iştilirdi. Oradaki Ziraat Mektebine mi atıyorlar, başkasına mı atıyorlar, böyle bir şey...

İlk günden itibaren Atatürk'ün davasına inanmış olup kendisiyle işbirliği yapan kumandanların her biri, kumanda ettikleri kıtanın başında bulunmakla, hem şahısları, hem hizmetleri bakımından daha verimli, daha emniyetli durumdaydılar. Herkes kumandasını, emniyetini bırakıp da nazarı olarak, elinde hiç bir vasıtası olmayan ricacı bir adamın vaziyetine girmeği istemez. Onun verdiği kolaylıkla,

Miralay İsmet Bey'in Genelkurmay başkanı olmasını tabii buldular, zannederim. Yani, kendilerinin bana gösterdikleri hüsnü muameleyi ve hüsnü kabulü hiç bir zaman değersiz bulmadım, fakat sonradan vaziyetler düzeldikçe, işlendikçe, Genelkurmay Başkanlığı da heves edilir bir mevki haline geldi. O zaman daha ziyade cephe kumandanı olarak vazife gördüm.

Hulâsa, kolaylıkla Genelkurmay başkanı seçildim. Atatürk söylemişti, ondan sonra vazife yaptık. İlk uğraştığımız şey, iç isyanlardı. İç isyanlarda orduyla çetelerden gelenlerin farkını size söyledim. Ordu daima zayıf kalıyor, daima aldatılabiliyordu, ufak kıtalar azaltılabiliyordu. Ama çeteciler, esasında vesveseli insanlar. Gittikleri yerlerde hiç kimseye emniyetleri yok. Tedib etmek istedikleri insanlara karşı ellerinde silâhları var, kuvvet getirirler. Bu farkı göstermek için söyledim.

Sonra Yunanlılarla taarruz. 1920'de Büyük Millet Meclisi açıldı. İç isyanlarla uğraştık. O sene yapılan işler: Bir defa Sevr muahedesi 1920 senesinde kabul olundu. Türkiye için Sevr muahedesini hazırlamış olanlar, Sevr muahedesini 1920'de tebliğ ettiler. Hükümdar, "Saltanat Şûrası" diye bir şûra topladı İstanbul'da. Bu şûra, Sevr muahedesini kabul etti.

Büyük Millet Meclisi 23 Nisanda toplandı, hükümeti teşkil etti. Ondan sonra da memleketi idareye başladı. Başlıca uğraştığımız büyük konular, iç isyanlar. Dikkate değer ve son derece zalimane bir güçlük karşısındayız. İç isyanlar olur, ister istemez kuvvetler bunlara ayrılır, gönderilir. Düşman, karşısından ayırdığımız kuvvetlerden istifade eder, ilerler. Bu suretle bilhassa Garp cephesinde Yunanlılar ve iç isyanlar... Yunan taarruzu durur, isyan tedbiri yapılırken Yunan taarruz eder, onun karşısına kuvvet yetiştirdiğiniz zaman tekrar isyan başlar. Birbirleriyle kolaylıkla ve muntazam bir surette iç irtibatı yapma manzarası vardır. Kumandan bir kişi, bir taraf. Bu, galip devletlerin kumandası. Böyle almak lâzımdır. Bu kadar intizam... "Milne Hattı" diye, Yunanlılara bir hat göstermişlerdi. O hat'ta kalıyorlar ve ilerlemiyorlardı. Onun karşısında toplanıyoruz, Kuvayı Milliye'yle müdafaa ediyoruz. Fakat tekrar taarruza başlıyorlar. Bizim Büyük Millet Meclisi hükümeti böyle müdafaa ediyor, iç isyanlarla uğraşılıyor. Bu toplanıp bir gün galebe eder. Kendileri muntazam ordu göndermeyince, Türkiye'yi yenebilmek imkânları

dahilinde olmayan ufak devletlerin gayretleriyle, Türkiye'yi amana getirmek mümkün olmayacaktır. Bu mülâhazayı niçin dikkate almazlar? Bunun cevabını ne olarak söylüyorum? Yakından, içinden gördükleri padişahla beraber, millî kıyama karşı, Sevr muahedesine karşı uğraşma hareketlerini iç isyanlarla kolaylaştırıyorlar. Bunun kesin netice vereceğinden asla ümitsiz değillerdi. Hata bundan geliyor. Kesin neticeyi aldığımız zaman Churchill: "Suratımıza hacâlet şamarı yedik!" diyordu.

Yunanlılara, Lozan'da: "Ne istiyorsunuz?" dendiği zaman (Lozan başladığı zaman anlatacağım), Yunan Murahhası Venizelos:

"Sevr muahedesinde ne almışsak onların hepsini istiyorum." diyordu. Kendisine, İngiliz Hariciye nazırı, Fransız başvekili:

"Canım, ayrı bir muharebe oldu, o muharebeyi kaybettiniz." dediler.

Bunun üzerine Yunan murahhası:

"O ayrı muharebeyi siz rica ettiniz, bu muharebeye katıldım. Sizinle müttefik olarak katıldım. Müttefiklerin hepsi ya kazandılar, ya kaybettiler. Onun içinde birisi kaybetti olur mu?" diyorlardı ve bununla tutunmağa çalışıyorlardı. Demek istediğim ayırdır.

1920'de iç isyanlarla mücadele ettik ve 1920'de olan işler bunlar. Sevr muahedesini evvelâ bir "Saltanat Şûrası"na kabul ettirdiler. Topçu Feriki Rıza Paşa merhumun, bir kişinin mukavemetiyle, reddiyle olmuş. Ondan sonra imza ettiler. Devletin kabul ettiği bu muahedeye karşı biz, Anadolu'da isyan etmiş vaziyetine giriyoruz. Şeyhülislâm ona göre fetva verebiliyor, her şey yapıyor.

1920'de Ermenistan seferi oldu Şark'ta. Bu ordu biraz asker toplayabildi, muntazam ordu oldu. Şark cephesine hareket ettirdik ve Ermenileri mağlup etti, Sarıkamış'tan çıkardı, Kars'tan çıkardı. Gümrü'ye kadar gitti ve orada Ermenilerle muahede yaptı. Ayrı bir devlet olarak Ermenistan'ı işgal edebilecekti, fakat bu esnada muharebe ettiğimiz Ermenistan devleti, Komünist camiasına iltihak etti. Birleşik Sovyet cumhuriyetlerinden biri oldu ve Rusya ile tabii sulh havası içinde bulunurken, Ermenistan'la da sulh yapmış olduk. Bundan sonra Şark muharebeleri, yani Fransızların işgal ettikleri yerlerdeki muharebeler devam etti. Garpte Birinci İnönü muharebesi oldu. Taarruzlardan sonra Büyük Millet Meclisinin muntazam ordu

Sayın İnönü, Türk Tarih Kurumunca düzenlenen "Cumhuriyetin 50. yıldönümü" seminerinde konuşmasını yapmak üzere 23 Ekim 1973 günü Kuruma gelirken

I. İnönü

Sayın İnönü seminere gelirken sayın eşi ile birlikte

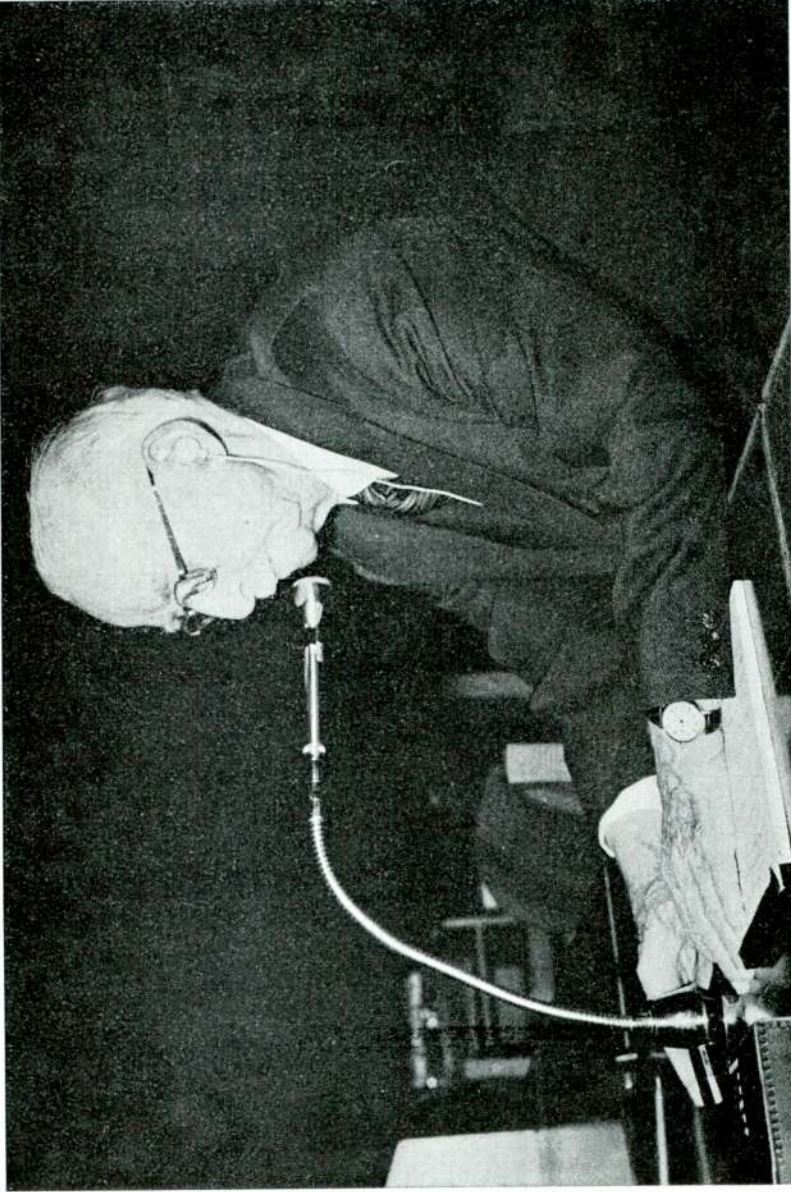

Sayın İnönü ve eşi seminare katılanlar arasında

I. İnönü

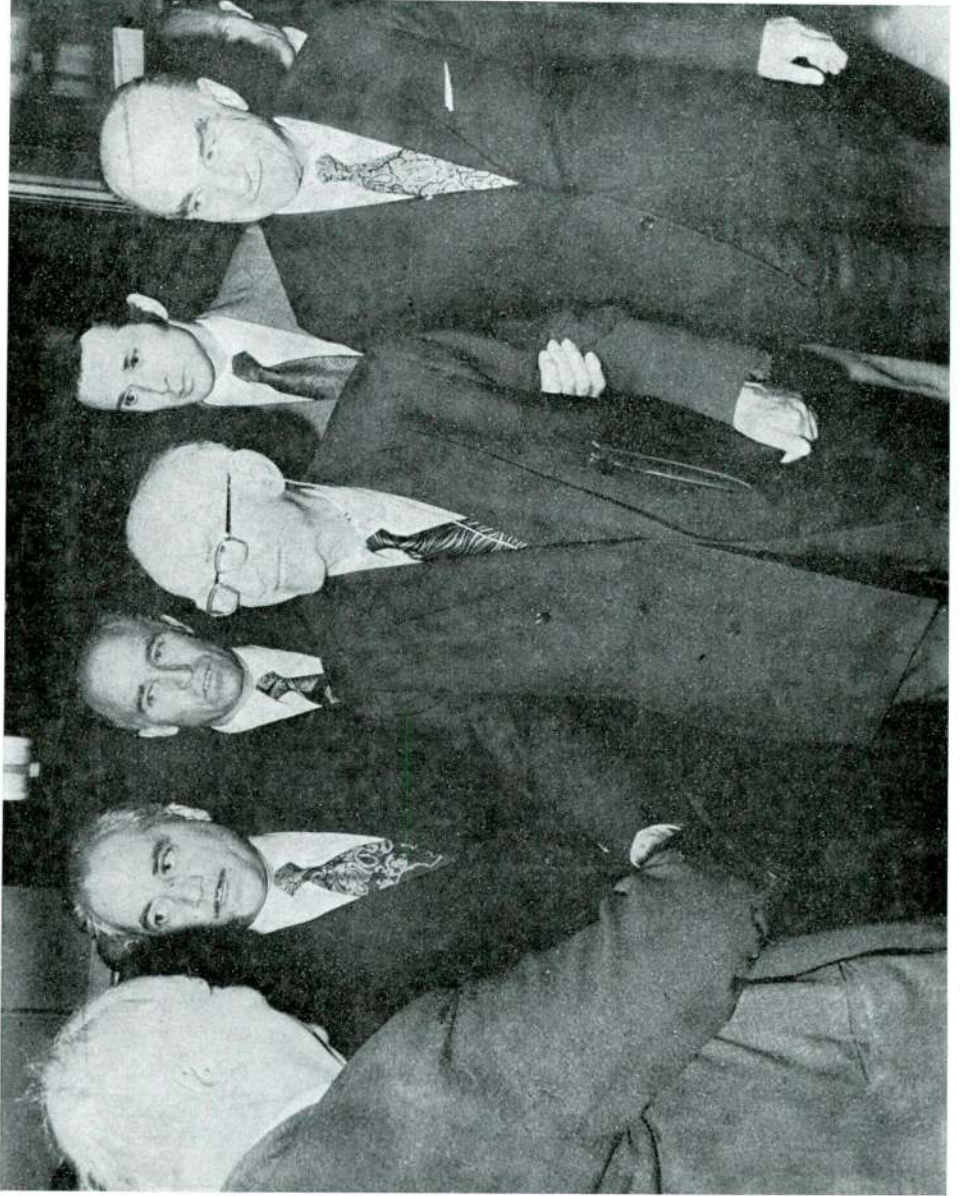

Sayın İnönü seminerde konuşmasını yaparken (yanında sayın eşi)

Seminerde konuşmasını yaparken sayın İnönü'nün başka bir pozunu.

I. İnönü

Sayın İnönü seminerde konuşmasını yaptıktan sonra Kurumdan ayrılırken

kurarak yaptığı muharebe, Birinci İnönü muharebesidir. Bu muharebe çok güç şartlar içinde oldu. Az kuvvetle düşman karşılanabildi. Düşman Bursa'dan hareket etmişti. Büyük zaafımız, Çerkez Ethem isyanı aynı zamanda olmuştu. Birinci İnönü'nde evvelâ Çerkez Ethem, Kütahya üzerine çetesiyle beraber taarruz ederken biz de kuvvet göndermiştik, bizzat Çerkez Ethem'i takip ediyorduk. Ciddî bir muharebe kabul etmeden mütamadiyen çekiliyordu. Bu esnada Bursa cephesinde kıpırdama ve hareket emareleri görüldü.

Bir akşam, cepheden rapor aldım, baktım. Tam tertibi yapılmıştır. İki cephede az kuvvete karşı muharebe edecekler ve işbirliği var aralarında. Derhal şüphe ettim. O gece, geri Eskişehir cephesine, İnönü mevzilerine hareket etmek için emir verdim. Gece sabaha kadar yürüdüler. Zaten uzun yürümüşlerdi. Geldik. Kısa bir mesafe olduğu halde, yetiştirebildiğimiz trene bindiriyorduk. Asker güç halle trene binebiliyordu. Yorgunluktan kıpırdayacak hali yoktu. İki saat uyuduktan sonra askeri trenden indiriyor, muharebe meydanına sevk ediyorduk. Düşman da, 15.000 kişi kadar silâh kuvvetiyle İnönü'ne doğru geliyordu. Bizim toplayabildiğimiz kuvvet nihayet 6.000 tüfekten ibaretti. Bununla iki üç gün muharebe ettik. Düşman çekildi. Ben zannedirim ki, Çerkez Ethem'le beraber hareket ettikleri halde, kendisinin de bir oyuna gelmesi ihtimalinden şüphe etti.

Garp cephesinde iki başkumandanla karşı karşıya bulundum. Birisi, bu ilk başladığım İnönü muharebelerini yaptığım kumandandır. General Papulas, askerine sahip, kıtasına sahip iyi bir kumandandı. Yalnız bir kıta içinde bir sefer yaptığını daima zihninde tutardı. Çevrilecek, bir kazaya uğrayacak, bir tehlikeye uğrayacak diye ödü kopardı. Bir gün, iki gün muharebe ettikten sonra sınırları boşanırdı.

.....

Birinci İnönü muharebesi 10 Ocak 1921'de oldu. Muharebeyi kazandık. Memlekette büyük sevinç yarattı. Garp cephesinde Yunanlılara karşı daima güç vaziyette kalmıştık, neticeler alamamıştık. Ermenistan seferi ümit verdi, sevindirdi memleketi. Ondan sonra İnönü muharebeleri. . . Düşman ilk defa ricat ediyor, taarruz ettiği yerlerden çekiliyor. Bu tarzda psikolojik tesiri vardı. İkinci İnönü muharebesi bir ay sonra, 1 Nisanda oldu bitti. 10 Temmuz 1921'de Yunanlılar, Eskişehir - Afyon hattına taarruz ettiler. Her muharebeden sonra yenisi gelecektir diye, ne mümkünse onu hazırlamağa çalışıyorduk.

Daha Birinci İnönü muharebesi kazanılır kazanılmaz Londra'da konferans yapıldı. İstanbul hükümetini çağırdılar. Bize İstanbul'dan haber verdiler. Biz, başlıca selâhiyet sahibi olduğumuzu iddia ediyorduk. Konferansa biz ayrı gittik, İstanbul ayrı gitti. Konferansta Tevfik Paşa, İstanbul murahhas heyetinin başkanı idi. O, muharebeden, ordudan bahsedilmeğe başlandığı zaman:

“Ordu cevap verecektir, Anadolu cevap verecektir.” demişti. Çok makbule geçen bir dürüstlük göstermişti. Bununla, Büyük Millet Meclisi hükümeti bir enternasyonal konferansta tanınmış oldu.

Bundan sonra büyük Yunan taarruzu oldu. Eskişehir-Afyon hareketine karşı, büyük Yunan taarruzuna karar verildi. Seferberlik ilân ettiler. Orada, kanlı bir surette, geniş bir cephede muharebe oldu. Daima yarı kuvvet silâh vasıtalarıyla, makineli tüfek itibarıyla yarı bile değil, yarıdan bile az bir kuvvetle muharebe ediyoruz. [Silâhları] teslim etmişiz mütarekeyle, buldukları yerde almışlar. Elleri geçmeyenleri kullanıyoruz. Rusya'dan daha bir yardım görmüyoruz. Hatta, heyet gönderdik, ne kadar zamanda Rusya'ya varacağını, görüşeceğimizi, onu da bilmiyorduk.

Yunanlılar, Eskişehir-Afyon hattına taarruz ettiler. Oradan ricata mecbur olduk. Oradan ricat ettik, Sakarya'ya geldik. Aynı sene sığağı sığağına, Temmuzda, Eskişehir hattına da taarruz ettiler. Ağustosunda Sakarya muharebesi verdik. Kıyamet koptu Sakarya muharebesinde.

Ondan evvel bütün propagandalar İstanbul tarafından benim üzerimdeydi. Ben mâni oluyorum derlerdi. Bir Fransız kıtası Zonguldak'taydı. Oradan bir zabıt, Ankara hükümetiyle görüşmek üzere izin istedi. Buyursun dedik, buraya geldi, üç dört günde geldi. Üç dört gün sonra da gitti. Gözleri parladı. Harpten kurtulacak, bir anlaşma sağlayacak vasıta arıyorlar. Temas başladı zannolundu. Adam geldi, ben konuştum kendisiyle:

“Buyrun, beklerim sizi, teklifiniz nedir, arzunuz nedir?”

“Hayır, dedi, ne istiyorsunuz diye onu öğrenmeğe geldim.” dedi.

“Nasıl şey, yani ne istiyoruz?... Burada devlet teşkil ettik. Büyük Millet Meclisi ilân etti: Toprağımız işgal olunmuştur, tehlike karşısındayız. Zulüm gördük; hayatımızı, istiklâlimizi istiyoruz!” dedim.

“Bilmiyordum, bunu öğrenmeğe geldim.” dedi.

Adam İnebolu’dan çıktı, Ankara’ya gelinceye kadar nerede kalmışsa, her köyde: “Merak etmeyin, hallolunacak, Ankara’ya görüşmeye gidiyorum. Ne mesele varsa çözülecek.” Bunu söyleyerek geldi; burada benimle bir saat görüştüktan sonra geri döndü, tekrar işine gitti. “Gittim, sulh olsun falan. . . Ne kadar arzu gösterdi isem dinlemediler. İsmet Bey diye birisi var orda, tekrar elim boş dönüyorum.” [demiş]. Kimdir böyle diyen? Nasıl? Böyle işliyorlar! Sonra Fransız gazeteleri de yazdılar: Görüşmek üzere gitmişler, halletmek için çalışmışlar, İsmet Bey isminde birisi varmış, o mâni olmuş görüşmelerine. . .

Eskişehir taarruzundan sonra Yunanlılar Sakarya’ya geldiler. Biliyorsunuz, 22 gün gece-gündüz muharebe olmuştur, meclis kıyametler koparmıştır. Sakarya’da Yunanlılar bizi cenuptan çevirerek Ankara ile irtibatımızı kesecek surette hareket ettiler. 22 gün gece-gündüz muharebe ettikten sonra ricat etmeğe mecbur oldular, Eskişehir-Afyon hattına çekildiler ve orada beklediler. Onları takip ettik, biz de orada kaldık. Büyük bir netice almıştık. Muntazam ordunun taarruzuna karşı biz, muntazam ordu ile müdafaa etmek vaziyetindeydik. Evvelâ bu lüzumu anlamıştık. Memleketçe, milletçe bu lüzumu kabul etmiştik. Ondan sonra da bu lüzumu tahakkuk ettirmekte muvaffak olmuşuk. Elimizde bulunan vasıtaları muntazam bir surette teşkilâtlandırarak tecrübeli kumandanlarla iyi bir müdafaa yapmağa imkân verdik. O zaman memleketimizin genişliğinden, büyüklüğünden istifade ediyoruz. Eş kuvvetler olmasa da, kendi potansiyel kuvvetlerimizle, Yunanlılar gibi, Ermeniler gibi kuvvetlerin başa çıkamayacağı bir güçteyiz. Bunu ispat etmiş olduk. Bundan sonra 1921 vakaları bu tarzda geçti.

Sakarya muharebesinin geniş neticeleri oldu. Tam bir itimat geldi, tam bir hükümet Teessüs etti. Her tarafta bu hükümetin emirleri tamamıyla caridir. Ondan sonra vicdan-i ammede İstanbul hükümeti, padişah idaresi mahkûm oldu.

Ondan sonra üçüncü kısım geliyor. Düşman sözle, mukaveleyle hattından çıkmaz, zorla çıkar. Nasıl çıkacak? Harp sanatı araya girdi. Bana sormuşlardı mütareke esnasında:

“Yunan ordusunun başlıca eksiği neydi, ne buldun sen?” dediler, “Neden mağlup oldu?”

“İyi muharebe ediyor dedim; Yunan ordusu, harb-i umumî görmemiş dedim, yani Birinci Cihan harbi görmemiş Yunan ordusu. Onun için bilmiyor. Büyük tertiplerde —kumandanlık, sevkidare— tecrübesi yok.” dedim.

Bir sene hazırlık yaptık taarruz için. Şimdi bakın, ben nasıl harp ettim? Meselâ, ağır top kullanabilirsem... Yunanlılar ağır top kullanmadılar. Seyyar bulunuyorlar ve muharebe tecrübeleri de kâfi değil. Ağır top taşıyamadılar, kullanamadılar. Ağır topun lüzumunu bilseler, kullanacak yeri anlasalar, onu bulmak için paraları mı yok, müttelikleri mi yok, fabrikaları mı yok? Hepsi var. Sırf taşımağa korkuyor, ihtiyacı görmüyor! Bizim elimizde 8-10 tane ağır top (15'lik obüsler) vardı. İlk işimiz, o bunalım içinde, bu topları tamir etmek oldu. Kamaları alınmış, şurasını burasını bozabildikleri kadar bozmuşlar. Anadolu'da bizim şimendifer atelyelerinde, demirci dükkânlarında bu 8-10 topu işler hale getirdik. Bu 8-10 topu muharebede lâzım olan yerlerde kullandığımız zaman gözleri faltaşı gibi açıldı. Nasıl şey bu! Zannediyorlardı ki Ruslardan, Fransızlardan ağır toplar aldık. Almadık! Eski, mütarekeyle [düşmanlara] teslim ettiğimiz yalnız kaba gövdeleri olan ağır topları tamir ettik iptidai vasıtalarla.

Birinci İnönü muharebesindeki silâh mevcudu 6.000 tahmin olunur bizim tarafımızda. Yunanlılar. 15.000 kişi olarak taarruz etmişler Birinci İnönü'nde İnönü mevzilerine. İkinci İnönü muharebesinde onlar 30.000 olmuşlardır. Biz nihayet 15.000'e çıkabilmişizdir. Eskişehir taarruzunda Yunanlılar çok üstün gelmişlerdir. Az bir müddette bir şey alamamışızdır. Sakarya'da yine aramızdaki kuvvet farkı pek çoktur.

Bir sene taarruz için hazırlandık, askerin talim-terbiyesi için uğraştık. Muntazam ordu olmak hareketi içindeyiz. Bildiğimiz, anladığımız gibi, istediğimiz gibi orduyu hem kurduk, hem yetiştirdik. Asıl yetişmeğe amil olan unsur, psikolojik emniyet gelmesidir. Anlaşıldı ki fazla kuvvet gönderemiyorlar. Biz bunları yeneriz. Bu emniyeti bir defa verdikten sonra, kabul ettikten sonra çaresini buluyorum. Yenilme yok! Nerede kaybedersem mutlaka sebebini buluyorum: Kaybetmeyeceğim ben! Niçin kaybediyorum? Ama bir derdimiz var. Birinci Cihan harbi başka bir şey ispat etmiştir: Sahrada kesin netice alınmıyor. Mevzi harpleri çok tesirli olmuştur. Muharebe ediyor; çekildiği zaman 24 saat, 48 saat nefes alırsa, silâhlar onu tekrar

ciddî bir düşman olarak meydana çıkarıyor. Bu sayede, mevzi harplerinin kuvveti sayesinde harpler devam etti. Cihan harpleri bu yüzden sürekli oldu. Bizde bu bir sene zarfında ordular mesafeli kalır. Arada büyük mesafe açıklığı vardır. Sulh vaktinde olduğu gibi ileri karakollarla idare edilen [muharebeler] ayrılır. Yeniden sahra harbi başlar. Taarruz edeceğiz, mağlup edeceğiz düşmanı, oradan çekilecek, 24 saatte 40 kilometre çekildi mi, onu oradan atmak için tekrar bir sene uğraşmam lâzım. Niçin? Bir defa, hemen takip edecek vasıtam yok, otomobillerim yok! Ne götüreceksem oraya, nereye gideceksem, elle gidecek, arabayla gidecek, atla gidecek... Nakil vasıtası yok! Hulâsa, mevzi harbine dökmeden, kesin neticeyi almak lâzım. Nasıl olacak bu? Kesin muharebeyi verelim ve oradan, sonra takip edelim. Büyük bir süvari [birliği] yaptık. Çok masraflıdır. İptidaî vesaitli bir süvari fırkası meydana getirdik. Üç fırkalık bir kuvvet, 5-6 bin at. Mağlup olmuş bir düşmanın peşine düşerlerse son derece tesirli olacaklardır. Tekrar toplanamaz, barındırmazlar. Muharebenin icra tarzında kesin netice almayı sağlayacak çareler ve harp usulleri kullandık, muvaffak olduk. Müsavi kuvvet var. Eskişehir, arada Kütahtya'nın doğusu diyelim, orada bir kuvvet var, ordu var. Biz, bu üç gruptan birini, büyük çoğunlukla, kıyasıyla takip etmek isteriz. Bir defa bunun birini tahrip edebildik mi, sonra biz mevcut olarak ona, üçte bir olarak yaklaşmış olacağız. Onu yeneriz. Aldığımız tertipte birini değil, iki grubu (Afyon cephesindeki kuvvetle, onun arasında bulunan kuvveti —Yunan kolorduları bizden daha kuvvetliydi sayı olarak—), bu iki ordudan mürekkep grubu, takriben müsavi bir kuvvetle biz, her taraftan ve Eskişehir'den tasarruf ederek orada topladık. Taarruz ettik, düşman, sonuna kadar bizim taarruzumuzu kabul etti, çirpındı, yenmeğe çalıştı. Nihayet kumandanla beraber hepsi esir oldu. Düşmanın iki parçası mahvolmuştu. Yalnız Eskişehir'deki kuvvet kalmıştı. Eskişehir'deki hakikî kuvvet karşısında üçte bir kuvvet kalmış. Aradaki kolorduyu işgal etmek için onun dörtte bir kuvvetini kullanmak kâfi geldi. Geride, bundan tasarruf ettiğimiz kuvvetlerin hepsini, onun üçte birini topladığımız zaman üstün geliyorduk. Sayı ve vasıta olarak takriben üstün olduktan sonra, dava sahibi enerji olarak üstünlüğümüz vardı.

26 Ağustosta taarruz ettik, 30 Ağustosta o iki kolordunun kumandanını esir olarak aldım. Kolorduların kumandanlarına birer birer sordum:

“Niye Konya istikametine taarruz yapmadın?” dediğim zaman:

“Süvari geçti arkamıza, dedi, gidemiyorum bir yere...” dedi.

Trikopis’in kuvveti cenuptaydı. Bunları, şimdiki başvekile (tarihçi Merkezini gelmişti) de anlattım, hatta Venizelos’a da [anlatmışım].

“Niçin yalnız muharebe ettin?” dedim.

“Gelmedi.” dedi.

“Niçin gelmedi?” dedim.

“Sorun ona.” dedi.

“Niçin gitmedin, bu seni çağırdı da?”

General Diyenis:

“Ben bütün kuvvetlerimi kaybettim, dedi, nereye gideceğim? dedi, kendimi kurtarmağa çalışıyorum!”

Dörtte bir kuvveti onun karşısında bıraktık, bu kuvvet taarruz etti. Büyük taarruzu yaptığımız zaman da, aynı günde o da taarruz etti. İleride bulunan zayıf, perde gibi hatların hepsini püskürttü attı. “Bütün mevzilerimi kaybettim” dediği odur. Adam bütün kuvvetiyle oraya geldi, kendisine taarruz eden dörtte bir, beşte bir kuvveti ricata mecbur etti, “Vazifeyi ifa ettim.” dedi. Sonra anladık ki, asıl tehlike yanındaymış. Oraya parça parça geldi. Yanına geldiği kuvvet ezilmişti. Onunla beraber, hulâsa 26 Ağustosla 30 Ağustos arasında bütün Yunan ordusunun üçte ikisi harpten hariç kaldı. Ondan sonra İzmir’e girdik. Ben hesap ediyordum zihnimden: Nasıl yapabilirler? Bizim bu tertip muvaffak olursa, aşağıda, Afyon cephesinde mağlup olan kuvvetlerin hepsini Eskişehir’e çekerler ve İzmir’i, yakın bir cepheden, yeni kuvvetlerle, Yunanistan’dan getirecekleri kuvvetlerle tutarlar. Eskişehir’de zamanla çok kuvvetli olursa, ister istemez ayırmağa mecbur oluruz. İzmir’de zaten kendisini müdafaa edecek bir kuvvet yetiştirilmiş olur. Yapabilirler, [ama] öyle yapmadılar. Sordum:

“Niçin Eskişehir üzerine çekilmedin?”

“Emir aldım, İzmir’e gideceğim.” dedi.

“İzmir’e nasıl gideceksin? İşte gidemedin.” dedim.

“Emir aldım...” dedi kumandan.

Harp böyle bitti. Şimdi nasıl olacak? Biz İzmir’e gittik. İzmir’e varır varmaz yangın çıkardılar. Ondan sonra İngiliz donanmasından bir zabıt geldi. Atatürk’e:

“Siz İngiltere’yle harp halinde misiniz? Yazılı cevap verin.”

Cevap verdik:

“Biz, İngiltere’yle harp halinde değiliz!”

İngiltere’yle sulh yapmamışızdır. Aramızda sulh yoktur. Onu takip ediyoruz. Ondan sonra yapmadılar. Çünkü taarruzdan sonra politik bakımdan İngiltere, Lloyd George, Churchill büyük hiddet gösterdiler. Dominyonlara müracaat ettiler. Dominyonlardan bazıları:

“Mecbur olursak, çağırırsa ana vatan, gideriz.” dediler.

Bir kısmı, Kanada gibi meselâ, açıktan:

“Nereye gideceğim? Niçin gideceğim?” dedi.

Hulâsa münakaşa başladı ve hükümet düştü. Yeni gelen hükümet:

“Türkler sulh yapmak ister mi?” Bunu [soruşturdu].

Bundan sonra Lozan başladı. Evvelâ mütareke yaptık. Bir hafta müzakere ettik. 11 Ekimde mütarekeyi (Mudanya mütarekesi) imza ettim. Mütarekeye Yunanlılar gelmedi, müttefikler geldi. Mütarekeyi onlarla yaptık.

Bırakırlarsa ne yapacağız? İzmir’e gittikten sonra bırakırlarsa olmaz. Mutlaka bizimle sulh yapmak mecburî olsun. Buna çare arıyoruz. Tuttuk, asker olarak Boğazlara yürüdük. Büyük çoğunluk bizde. Sulh yapmak lâzım. İstanbul ve Çanakkale karşısında düşman kuvvetleri az. Silâh kullanmayacaklar bizimkiler, yürüyecekler ve gözlerinin önünde daima bir tehlike olarak belirecekler. Derhal mütareke ihtiyacı hissedildi, “Ne yapacağız” dediler. 30 Ağustos Başkumandanlık Meydan muharebesi kazanıldıktan sonra Ankara’da hükümete mütareke için müracaat edildi. Yunanlıları bozmuşuz. Ordu daha henüz Afyon’un 30 km. garbinde. Mütareke yapacağız. Girmedik öyle şeye... Yunan ordusunun evvelâ çıkması lâzım. Ondan sonra o kaldı. Tekrar Boğazlar üzerine hareket ettiğimiz zaman mütareke istediler. Ondan sonra, Lozan Sulh konferansı 1922’de oldu.

Demek 23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi teşekkül etti. Taarruzlara uğradık. Zaten Mondros mütarekesiyle stratejik noktaları işgal edeceğimiz bahanesiyle Adana ve Gaziantep’te Fransızlar cephe açmıştı. Karadeniz kenarında işgaller oldu. Ondan sonra İzmir’i işgal ettiler. Yunan ordusuyle neticeyi alacaklardı. Bunlar olmadı. Şimdi sulh müzakeresine gidiyoruz. “Müsavi şartlarla konu-

şacağız” dediler, müsavi şartlarla konuştuk. Venizelos [anlatmıştı] bana aramız çok iyi olduktan sonra:

“İki memleket arasında sulh yapmak esas politikadır, iyi politikadır.”

Venizelos hakikaten inanmıştı buna. Planları neydi? “Geçti o planlar” diyor. Müttefikler, Rusya ve diğer Garp devletleri Yunanlıları himaye edecekler, Rumeli’den bizi çıkaracaklar gibi. Anadolu’ya da bir gün Yunanlılar hâkim olacaklar. “Megalo idea” dedikleri bu hayal, Yunanlıların kafasında var.

Venizelos bir defa sulha nasıl başlamış? Venizelos, Lord Curzon’a gitmiş, demiş:

“Biz müttefiktik, kaybettim ben bu harbi. Bir ittifak heyetinde azadan birinin muharebe kaybetmesi var mıdır? İttifak heyetinde müttefiklerin hepsi kazanır veya kaybeder. Ben bir felâkete uğramışım, siz beni bu felâketle yalnız bırakıyorsunuz, olmaz bu! Sevr muahedmesini isterim.”

Lord Curzon :

“Canım, sen tecrübeli devlet adamısın, nasıl söylüyorsun bunu? Nasıl yapacağız biz bunu?”

Tehdit etmiş Venizelos, Lord Curzon’u:

“Ben isteyeceğim bunu konferanstan ve size alenen reddettireceğim. Dünyaya göstereceğim ki, İngilizlerle ittifakin neticesi budur! Ben de size bunu yaparım!” demiş.

Lozan konferansı başlamadan evvel oraya gittim. Kimse yok... O da bir oyun gibi geldi bana. Halbuki İngilizlerin seçimi varmış, daha hükümetin ne olacağı belli değil. O yüzden, seçimin sonunu bekliyorlar. Siyasî hayatta tecrübem, bilgim o kadar geniş olmadığı için oraya gittim. İngilizleri bulamayınca, “Yeniden bir oyun karşısındayız...” dedim.

Bu fasıladan istifade ederek Fransızlar beni davet ettiler. Eski Reiscumhur Mösyö Poincaré başvekil olmuştu, o davet etti. Gittim, konuştuk. Harbin başında, “Sulh olacak mı?” diyorum, “Olacak, sulh olacak...” diyor.

“Çıkacaksınız memleketten!” dedim.

O sordu:

“Sulh olacak, arazi meselesi var mı?” dedi müzakerede.

Fransızlarla Ankara itilâfnamesini yapmıştık, Suriye’den ayağımızı çekmiştik. Onu tanıyor muyuz, tanımıyor muyuz; o, buna teşhis koymak istedi ve hakikaten Fransızlarla anlaşmıştık, istifade ettik onlardan. Böyle bir niyetimiz yoktu. Söyledim :

“Hayır, böyle bir niyetimiz yok, yaptığımız itilâfnameye riayet edeceğiz. Mademki Araplar bizi istemediler, artık ana vatanı muhafaza etmeğe, onun üzerinde çalışmağa kararlıyız.”

“Güzel...” dedi.

“Ama bizim istediklerimiz var, dedim, meselâ azınlıkların memleket içinde imtiyaz sahibi gibi muamele görmelerini kabul etmeyiz. Başka memleketlerde azınlıklar ne muamele görüyorlarsa onu kabul ediyoruz, ederiz.”

Lord Curzon gelmişti, yakında onunla konuştum azınlık meselesi ne olacak diye. Lord Curzon :

“Azınlık kaldı mı ki, ne olacağı meselesi olsun?” dedi, “Çünkü Anadolu’daki Rumlar, muharebe sonunda çekilmişlerdi, Türklerle kendiliğimizden mübadele yapmıştık. Öyle bir mesele yok ve dediğim doğru.” dedi.

“Kapitülasyonları kabul etmeyiz.” dedim.

“Canım, edersiniz, dedi, nesi var kapitülasyonların?”

“Nasıl nesi var?...”

Bu bizim için esaslı meseleydi.

“İstiklâl savaşı yaptık biz. Bizden ayrılıyor bir devlet. Daha yeni doğmuştur. Tam müstakil bir devletin bütün haklarını alıyor, gümrük hakkını alıyor, vatandaşlık hakkını alıyor, adalet hakkını alıyor... Neden Türklere bunu böyle tanımıyorsunuz?”

“Bir çare buluruz.” dedi.

“Çaresi yok bunun, ne çare bulacaksınız.”

“Canım, geçici bir şey, tekrar buluruz.” dedi.

Hulâsa, ne söylersem olur, olur diyor, olmaz diyorum, olur diyor. Böyle ayrıldık.

Sonra, orada tanıştığımız Fransızlar var, onlarla görüştim.

“Nasıl buldun?” dedi.

“Poincaré ile konuştum. Poincaré’yi kapitülasyonlar meselesinde musir gördüm. O olmazsa hiç bir şey olmaz!” dedim.

“E, neye atfediyorsunuz?” dedi. Onu konuştuk.

“E, neye atfediyorum, kapitülasyonlardan vazgeçmiyor!”

“Bilmiyorlar, dedi, bizim devlet adamları, bu Anadolu harekâtı nedir, başında bulunan adamlar nedir, bilmiyorlar, cahildirler, dedi. Zannediyorlar ki, orada hakikaten eşkıya dağa çıkmıştır ve muvaffak olmuştur.”

“Öyle değil.” dedim.

“Bunu bilmiyorlar, dedi, ne yapacaksın sen? Kısa bir zamanda kapitülasyonlar vs. meselesi gelecek.”

“Olmuyor, dönüp gideceğim, dedim, başka çare arayacağız, buluruz, dedim, her halde kabul etmeyeceğiz.” dedim ona.

“Sakin kısa zamanda bırakıp gitmeğe kalkma, dedi, adam bir şey için söylemiyor, bilmiyor; cahil. . . Bu konferansı yıpratmak lâzımdır, dedi, ısrar edeceksin, söyleye söyleye anlatacaksın. . .”² dedi

Böyle kaldı. Ama bu, benim zihnimde bir yer yaptı. Çok sıkıştırdıkları zaman ilişkiyi koparmıyorum, fakat davada ısrar ediyorum. Askerî kuvveti, yani muharebe kuvvetini icbar etmek, iradesini kabul ettirmek. . . Bu şart olmazsa, iki memleketin, iki politika tarafının bir konu üzerinde anlaşması son derece güç. Nuh deyip peygamber demezler. Kendisi tasavvur ettiği şeyi istihsal etmeğe çalışır. Mutlaka onu kabul ettirecek, onunla muvazene temin edecek. . . Bir karşı menfaat bulunmak lâzım: Ya, iki tarafın müsavi derecede istifade edeceği bir konudur, anlaşmak kolaydır, ya da böyle olmaz da bir pazarlık mevzuu olursa, o pazarlıktan netice almak son derece zor, son derece zor! Müsavi şartlarla konferansa başladık. Biz müsavi şartlarla diyoruz ama, o dört sene harp etti, bütün Arabistan’ı işgal etti, müsavi şartlarla demiyor, galebe ettim diyor. İçinde, mağlup olmuş Yunanistan. . . O kendisi öyle anlıyor. Böyle olunca son derece güç, son derece güç! Ama onun vasıtaları da var.

Lozan konferansında arada (Şubat) kopma oldu, ayrılma oldu. Meselâ, bahsettim; kapitülasyonların kalkmasını kabul etmiyorlar. Promajo isminde bir Fransız hukukçusu var, Hariciye hukuk müşaviri

² Bunu söyleyen Franklin Bouillon’dur (y.k.)

imiş. Çok anlatır bana. Kapitülasyonlar maddesini söyleriz, “Yazın,” der, kapitülasyonlar maddesi:

“Kapitülasyonların ıslahı ve kaldırılması için zemine girmek üzere...” İşte şöyle olur, böyle olur...

“Canım, kaldırılması zeminine girmek falan yok! Kaldırılmıştır! Niye bunu demiyorsunuz?”

“Canım, hukuk dili bu, olmaz ki böyle şey... Hukuk dili...”

Hulâsa, dokuz ay, hukuk dilini öğrenemedim... “Tali komisyon” da uzun boylu konuştuktan sonra olmadı. Sonra bir gün, kapitülasyonlar maddesini yazmak için Promajo bana geldi:

“Nasıl istiyorsunuz?” dedi.

“Yazın! dedim, kapitülasyonlar kaldırılmıştır! Lağvedilmiştir!” Daha bilmem ne falan... “Bitti, yoktur böyle bir mesele!” dedim.

“Peki, böyle yazalım.” dedi.

“Ne oldu, hukuk diline uydu mu?” dedim.

“Karar verdiler, dedi, kapitülasyonları kaldırmaya karar verdiler.

“E, demek şimdiye kadar karar vermemiştiniz?” dedim.

“Vermemişlerdi...”

Hukuk dilidir diye “kıyamet”i kabul ettirmeye çalışıyorlar. Bu tarzda kapitülasyonlardan çıktık.

Neye güveniyorlardı? Harpte padişah onlarla beraberdi. İstanbul hükümeti, harbi kazandırmak için iç isyanlarla her türlü zulmü yaptı. *Cumhuriyet*. . . Yoktu bizde böyle bir fikir. Yani şahsî bir fikrimiz olsa bile, hükümet şekli değişecek. . . Böyle bir şey düşünülerek Millî mücadele yapılmamıştır. Millî mücadele; Türkiye'nin yaşama hakkı kabul edilmemiştir, Türk devleti kaldırılmağa karar verilmiştir müşahedesine, davasına isabetle teşhis koyduktan sonra, müdafaa vasıtası olarak gelmiştir. Cumhuriyet, müdafaa rejimi olarak gelmiştir. İmparatorluk, Türk devletinin taksimini Türk milletine kabul ettirmek için düşmanlarla işbirliği yaparak, onlara yardımcı olarak mücadele etmiştir. Hanedan bunu yapmıştır, rejim bunu yapmıştır. [Bunun üzerine] Türk milleti ayaklanmıştır ve Birinci Cihan harbi dört sene devam ettikten sonra, İstiklâl savaşı olarak, 1918'den 1922'ye, 1923'e kadar, dört sene, beş sene daha devam etmiştir.

Şimdi, bu elli sene zarfında ne netice aldık? Benim kanaatimce biz, bizzat demokratik rejim bakımından da bu elli sene içinde müspet netice almışızdır. Bugün seçim oldu, neticeleri alındı. Şu şekilde, bu şekilde. . . Tek dereceli seçim yapıyoruz ve neticesini ilân ediyorlar. Herhangi bir yerde, seçim yanlış oldu, hatalıdır şikâyeti var mı? Çok partili hayata girmeğe karar verdiğimiz zaman 1946 seçimlerini yapmıştık. Seçim yanlıştır diye şikâyet etmişlerdi. Sonra toplandık. Ben o zaman reisicumhurum. Yanlış olmuştur diye şikâyetler var. Bu şikâyetleri bertaraf etmek için ne lâzımdır? Çaresi? Adaletin murakabesi altında olsun dediler. Bir kısım vatandaşlar, politikacılar katiyen istemiyorlardı. Mademki bu emniyet getirecektir, bunu yapalım diye ısrar ettim. Adaletin kontrolü altında seçim yapılıyor. Tek dereceli seçim görülmemiş bir şeydir. Doğru dürüst yapılmasıyla böyle bir mesele kalmadı. Tek dereceli seçimle *Cumhuriyet* seçim yapabiliyor ve netice alınıyor.

Cumhuriyet ilkeleri muhafaza edilmek esastır. Cumhuriyet ilkeleri üzerinde çok partili hayata girdik. Münakaşası serbest olduğu halde Cumhuriyet ilkeleri üzerinde münakaşa çıkmadı, henüz çıkmadı. Tek parti devrinde, dokunulamayan konulara, tek parti olduğu için dokunulmuyor denebilirdi. Çok partili hayata girmekte asıl maksat da buydu. Herkes serbest olsun, her fikir söylenebildiği zaman ne oluyor, [buna ne kadar alışılmıştır], böyle girdik [çok partili hayata]. Elbette Cumhuriyet için, din ve dünya işlerinin ayrılması için konmuş olan ilkeler bugün münakaşa konusu değildir ve münakaşa konusu yapmak için arzular gizli haldedir, açığa vurulmayacak kadar zayıftır. Bu büyük bir terakkidir. Cumhuriyet ilkelerini muhafaza edebilirsek biz, iç buhranlara çare bulabiliriz.

Ancak bu sayede, Lozan muahedesinde başlıca [edindiğim] tecrübeyi, Lord Curzon'un bana verdiği bir dersi söyleyeyim :

“Memnun değiliz Lozan muahedesinin müzakeresinden. Hiç bir dediğimizi yaptıramadık. Reddettiklerinizin hepsini cebimize atıyoruz. Harap bir memleket alıyorsunuz, bunu kaldırmak için mutlaka paraya ihtiyacınız var. Bu parayı almak için gelip diz çökeceksiniz. Cebime attıklarımın hepsini çıkaracağım size.” diyordu [Lord Curzon], “Hepsini vereceğim size. . .”

Bu, benim kafamda daimî bir yer etmişti. Dışarıdan yalnız para verenin, yalnız para muamalesi yapması son derece güç bir şey. O,

parayla beraber bir ek menfaat istiyor. Muhitine göre, meselesine göre kabili tahammül olur veya olmaz, istiyor.

Bunu bana söyledi. Bundan sonra biz Cumhuriyet'i elli sene tatbik ettik, bu müddet esnasında yatırım yaptık, demiryolları yaptık, demiryolları satın aldık, endüstriler kurabildik. Şeker endüstrisi, dokuma endüstrisi vs. gibi mütevazı endüstriler . . . Diğer endüstrileri kurmadan yapamayız. Bu endüstrileri kurmak için, demiryollarını satın almak için, yeni demiryolları yapmak için istikraz mı ettik? İstikraz etmedik, hiç birini istikraz etmedik. Kendi paramızla yaptık. Gayet basit bir usulüm vardı benim. Malî intizam her şeyin üstündedir devlet idaresinde. Benim usulüm: Her bütçenin mutlaka yatırım payı olmalıdır. Ne kadar gelir var? Yüz milyon gelir var. Yüz milyon gelir, memleketin ihtiyacına yetmiyor bile. Ne yapacağız? Benim usulüm bu: Yüz milyon gelir var. İyi. Doksan milyon gelir olsaydı, onunla da gelir ihtiyacı tamamıyla karşılanıyor mu? Karşılanmıyor. Bu, on milyon daha eksik olsaydı, ihtiyacı nasıl karşılırsak, bu on milyonu yatırım olarak yeni işe ayırmak lâzımdır. Memleket, malî işini intizama koyabilir, kalkınma için para bulabilir. Fakir olduğu nispette, kalkınma için içinden bulacağı para az olur, ama kalkınır. Fakir olduğu için, zengin on senede yapacağını, bu elli senede yapar. Ama yapar! Ama hiç bir yatırım yapmayan bir bütçe ile memleket idare olunursa, sadece yer ve ilânihaye o halde kalır. Basit bir şey gibi görünür; bunu yaptığın zaman, plan fikri buradan doğuyor, yatırım fikri buradan doğuyor. Beş'le başladığın zaman, iki sene sonra altı oluyor.

* * *

Arkadaşlarım, belki daha muntazam bir konuşma istiyordunuz benden. Başlıca meseleleri, askerî meseleleri ve Lozan konferansı meselelerini, ihtiyaçlarını anlattım. Lozan muahedesi hemen tasdik olunmadı. Biz tasdik ettik. Diğer âkitlerin, imza sahiplerinin meclislerinde tasdik olunması için hemen bir seneye yakın sürüklediler. Niye sürüklediler? Eski Türkiye'yi bilerek kabul olunan maddeler, iç karışıklıklardan dolayı tatbik olunmayacak, yeniden karışıklıklar çıkacak, yeniden ihtiyaçlar çıkacak. Bu ihtiyaçlar karşısında bunlardan, aldıklarından, pazarlık eder, geri alırız. Hiç şüphem yok. Bu, kafamın içinde vardır. Bununla ellinci seneyi bulduk. İyimser bir vaziyetteyim. Mutlaka Cumhuriyet'i korumağa mecburuz, ilkelerini

,-----

Atatürk, seyahat intibalarını uzun uzun anlattı. Günün önemli meselesi şapka giyimi idi. Bir de Parti programı üzerinde konuştular. "Tenkitlere cevap vereceğiz" diyen Atatürk, bazı konuların açıklanmasını yapıyordu. 9 umde deyimini ilk defa işitiyordum. "Prensiplerimizi belirteceğiz" diyorlardı her ikisi de. Sonraları Atatürk'ün

korumağa mecburuz. Bu ilkelerin de, Cumhuriyet'te Atatürk hareketinin de, kendisi hayattan çekilip de yalnız eserleri kaldıktan sonra, Atatürk isminin ve hareketlerinin münakaşa ve tenkit konusu olmak vasfı, niteliği kalmamıştır, müşterek mal olmuştur. Cumhuriyet'le beraber müşterek millet malı olmuştur. Bütün münakaşalar, ihtilâflar, siyasî mücadeleler o hudut içinde kalacaktır. Bu ümitteyim. Cumhuriyet'in geleceği emniyetli görünür. Sağlam bir Cumhuriyet kurulmuştur. Vatandaşlarımız bunu şerefle muhafaza edeceklerdir.

Teşekkür ederim, arkadaşlarım...